

Bijlage VWO

2023

tijdvak 1
#dag # mei
#tijd - #tijd uur

Nederlands

Tekstboekje

Tekst 1 Mag het een uurtje minder zijn?

1 Duitsers werken wekelijks gemiddeld 35,5 uur. Belgen werken gemiddeld 37,1 uur, Esten 39,1 en Spanjaarden 38,6. Grieken maar liefst 42 uur, en helemaal onderaan de grafiek van statistiekenbureau Eurostat¹ bungelt Nederland, waar werknemers gemiddeld 30,6 uur per week maken, blijkt uit de cijfers over 2020.

2 Nergens in Europa wordt zo weinig gewerkt als in Nederland. Verklaringen liggen voor de hand. Denk aan de hoeveelheid deeltijdwerkers. Driekwart van alle werkende vrouwen werkt parttime. Ook Nederlandse mannen werken minder uren dan collega's in het buitenland. Een kwart werkt 34 uur of minder, blijkt uit cijfers van het CBS². Dat is de algemene definitie van deeltijdwerk. Zo werkt per saldo ongeveer de halve Nederlandse beroepsbevolking in deeltijd. Daarmee zijn we de absolute koploper. In ieder geval binnen Europa en misschien wel wereldwijd. Nergens is minder werken zo vanzelfsprekend als in ons deeltijdparadijs.

3 Dat aantal Nederlandse deeltijders steeg de laatste jaren snel en neemt naar verwachting toe. Naar 100 procent zelfs, als het aan de vakbonden CNV en FNV ligt. Zo herhaalde CNV vorige week de vurige wens om in nieuwe cao-onderhandelingen op te nemen dat iedereen 30 uur gaat werken. Als we minder uren maken, kunnen stressklachten zoals burn-outs on-

der werknemers verminderen, beargumenteert de vakbond al jaren. Daarbij neemt de productiviteit bij een kortere werkweek nauwelijks af, zien de bonden. Belangrijk: het salaris blijft wel gelijk. Overigens moeten mensen die nu minder dan 30 uur werken, ter compensatie iets meer gaan werken, is het idee. FNV zet in op een nieuwe standaardwerkweek van 32 uur.

4 En werkgevers gaan er al in mee. Zo besloot het Nijmeegse softwarebedrijf Infolearn onlangs terug te schakelen naar een vierdaagse werkweek om een betere werk-privébalans te creëren. Net als het Utrechtse techbedrijf Luscii. Zelfs in de bank- en verzekeringswereld doet de 34-urige werkweek zijn intrede, zoals bij Achmea.

5 Spreek gerust van een paradox: juist in het land waar gemiddeld genomen al het minst wordt gewerkt, zwengelt de roep om de werkweek te verkorten keer op keer aan. Met succes. Dat is best intrigerend, vindt Pierre Koning, hoogleraar arbeidsmarkt en sociale zekerheid aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Vooral vanwege de achterliggende redenen. Het verband tussen werk en stressgerelateerde klachten gaat niet zozeer over het aantal gewerkte uren, weet Koning. "Je welbevinden hangt af van zaken als autonomie, een gevoel van controle en de mate van zelfbeschikking in je werk", verklaart hij. "Het is mij een raadsel waarom

¹ het Europees Centraal Bureau voor de Statistiek

² het Nederlands Centraal Bureau voor de Statistiek

zo zwaar wordt ingezet op de verkorte werkweek. Hogere salariseisen lijken mij meer voor de hand te liggen als onderwerp op de vakbondsagenda, met de huidige krapte op de arbeidsmarkt."

6 Vanwege die krapte moeten we niet minder, maar juist méér gaan werken, vindt Ton Wilthagen, hoogleraar arbeidsmarkt aan de Universiteit Tilburg. Want de moeilijke zoektocht van werkgevers naar personeel in veel sectoren is een blijvertje. Het aantal gepensioneerden groeit harder dan het aantal (potentiële) werkenden. En als we individueel minder gaan werken, ontstaan er gaten. Dus zijn er meer individuen nodig om die gaten op te vullen. En die zijn niet te vinden.

7 "Bij krapte is er minder zorg, vallen er vaker treinen uit en worden meer schoolklassen zonder leraar naar huis gestuurd," somt Wilthagen op. "Er zijn nu al horecagelegenheden die slechts beperkt open zijn vanwege het personeelstekort. De groeiende wachtlijsten in de psychische zorg zijn zeer verontrustend. In de energie- en klimaattransitie zijn keihard nieuwe mensen nodig," zegt hij. "Wat je ook krijgt, is dat mensen officieel minder uren werken, maar in hun vrije tijd vervolgens werk gaan inhalen. Dat gebeurt nu al. Bovendien neemt de werkdruk juist toe als er te weinig mensen zijn. Zien vakbonden dat niet in? Het idee om meer uren aan de arbeidsmarkt te onttrekken is gewoon merkwaardig en onverantwoord."

8 Die demografische druk op de arbeidsmarkt is er overal, weet Wilthagen. Toch experimenteren meer landen met een verkorte werkweek. En met succes, zoals in IJsland, Spanje en Nieuw-Zeeland.

Het verschil, aldus Wilthagen, is dat die landen van bijvoorbeeld 40 naar 36 uur gaan. "Een middagje vrij zorgt inderdaad voor meer balans tussen werk en privé; die wens kan ik me voorstellen. Maar dat is iets anders dan anderhalve dag."

9 Daarbij verschillen economieën sterk. Zo is in Nederland de werkloosheid relatief laag, maar in Spanje juist erg hoog: bijna 16 procent. Als iedereen wekelijks wat uren inlevert, kunnen we dan meer mensen aan een baan helpen?

10 Zo simpel werkt de economie niet, zegt hoofdeconoom van het CBS Peter Hein van Mulligen. "Het idee dat er een vaste hoeveelheid werk bestaat die je slechts onder een beperkte groep mensen kunt verdelen, is een hardnekkige mythe, die steeds weer de kop opsteekt en waar we vanaf moeten."

11 Van Mulligen noemt hierbij de jaren tachtig toen vrouwen hun weg naar de arbeidsmarkt vonden en veel mannen vreesden dat hun baan werd overgenomen. Maar dat is nooit gebeurd, beschrijft hij. Mannen en vrouwen maken vandaag de dag sámen deel uit van een grote en totaal andere arbeidsmarkt. Hoewel, de verschillen zijn groot. Vrouwen werken wekelijks gemiddeld negen uur minder dan mannen, en dat drukt het Nederlandse werkgemiddelde flink omlaag.

12 Niet alleen omdat ze dat willen, aldus Van Mulligen, ook omdat een deeltijdcontract vaak wordt aangeboden aan vrouwen in sectoren als de zorg en het onderwijs. Het is een wisselwerking. Daarbij besteden vrouwen nog altijd twee keer zoveel tijd als mannen aan de zorg van de kinderen. Maar toch: ook jonge vrouwen zonder kinderen,

tussen de 25 en 35 jaar, werken voornamelijk deeltijds, terwijl die jonge vrouwen vaker hoogopgeleid zijn en vaak ook meer verdienen dan hun mannelijke collega's, zo schreef Van Mulligen onlangs op Twitter.

13 "In Nederland maakt men vaak traditionele keuzes op de arbeidsmarkt. Traditioneler dan in de meeste andere EU-landen," zegt hij. Een voorbeeld is de buitenschoolse opvang, die elders vaak prominenter aanwezig is. In Nederland ben je misschien geen goede moeder als je niet om 15.00 uur op het schoolplein staat. Dat achterblijven van vrouwen is historisch ingegeven, weet Van Mulligen. In tegenstelling tot andere landen was het lange tijd niet nodig dat vrouwen een bijdrage gingen leveren aan de economie.

14 Waar komt die behoefte om in deeltijd te werken toch vandaan? Volgens een Europese index is het arbeidsethos nergens zo laag als in Nederland, zegt hoogleraar Wilt-hagen. Met andere woorden: wij houden veel meer rekening met een werk-privébalans en willen ook sporten, hobbyen, quality time hebben met familie en vrienden en mantelzorg verrichten.

15 Zijn we dan lui? Nee. "We werken hard en efficiënt, maar stoppen graag bijtijds," constateert Wilt-hagen. "Verklaringen zijn lastig. Natuurlijk biedt onze hoge welvaart de ruimte om na te denken over minder werken, maar dat is ook het geval in Scandinavië. Die bewuste indeling van tijd zit bij ons echt cultureel ingebakken."

16 Al bijna honderd jaar geleden voorspelde de Britse econoom John Maynard Keynes dat economieën aan zoveel (technologische) inno-

vaties onderhevig zouden worden, dat rond 2030 een gemiddelde werkweek van 15 uur zou volstaan om aan de gewenste productiviteit te voldoen. En hij niet alleen. Ook de Amerikaanse antropoloog David Graeber schreef een wereldwijde bestseller over zijn visie dat veel full-time banen prima in een halve week afgedaan kunnen worden, zonder in te boeten aan productiviteit.

17 "Dat is een weinig respectvolle benadering van arbeid," zegt Wilt-hagen. "Alsof je zomaar banen kunt aanwijzen. Mensen zijn trots op hun werk en ontlenen er hun identiteit aan. We willen juist werken, dus komen dit soort voorspellingen niet uit. Daarbij behoren we tot de top-landen als het gaat om de arbeidsproductiviteit. We gebruiken technologisering niet om op een gegeven moment te zeggen: het is mooi geweest, laten we het rustiger aan doen."

18 Ondertussen maken vakbonden zich wel zorgen over stressklachten onder werknemers. Die namen sinds de corona-uitbraak toe: van een op de tien naar een op de vijf, blijkt uit een CNV-enquête. Drie van de vijf werknemers denken met een kortere werkweek gezond de pensioenleeftijd te halen, zonder burn-outs. Tweederde verwacht minder ziekteverzuim en zo'n driekwart van de ondervraagden voorziet een betere balans tussen werk en privé. Ongeveer de helft verwacht productiever en efficiënter te zijn in een werkweek van 30 uur.

19 Dat laatste weet Thijs Launspach, psycholoog en auteur van het boek *Fokking druk*, wel zeker. Waarom? Omdat een achturige werkdag niet meer aansluit op onze diensteneconomie en stamt uit de

- tijd dat we hele dagen stonden te buffelen in fabrieken. Dat is echt iets anders dan je acht uur lang concentreren achter een laptop, vindt Launspach. "Niet voor niets blijkt dat de productiviteit nauwelijks afneemt als we dagen van zes uur gaan maken. We zijn geen robots."
- 20 Recente proeven in Zweden en IJsland wijzen uit dat minder werken zorgt voor minder stress en uitputting en minder negatieve emoties. In IJsland worden mensen gelukkiger van de 36-urige werkweek, weet Launspach. Maar ligt dat echt aan het aantal gewerkte uren? Kunnen we dan ook de ideale lengte van onze werkdag bepalen, of blijven mensen positief reageren naarmate de werkuren afnemen?
- 21 Iemand die daar veel over kan vertellen, is Peter Vlerick, hoogleraar arbeids- en gezondheidspsychologie aan de Universiteit Gent. Om gelijk een misverstand uit de wereld te helpen: het idee dat minder uren werken automatisch voor minder stress zorgt, klopt niet, aldus Vlerick. Die stelling noemt hij 'totaal simplistisch'.
- 22 Dat geldt tenminste voor de meeste Nederlanders. De Wereldgezondheidsorganisatie heeft als vuistregel dat een werkweek ongezond wordt vanaf 48 uur of meer. Dan hebben werknemers onvoldoende tijd om fysiek en mentaal te herstellen en gaan ze minder goed voor zichzelf zorgen door bijvoorbeeld vaker fastfood te eten en minder te sporten. Opvallend is dat wereldwijd een op de vijf werknemers
- 23 48 uur of meer werkt. In Nederland is dat zo'n 6 procent. Sowieso zijn de onderlinge verschillen groot: waar Nederlanders gemiddeld zo'n 1400 uur per jaar werken, ligt dat aantal in Zuid-Korea op 2200.
- 24 In Europa hangt de mate van gezondheidsklachten meer af van de kwaliteit van werk, aldus Vlerick. Kies je er bijvoorbeeld zélf voor om meer of minder uren te maken? En stress, zegt hij, is een containerbegrip. Net zoals een burn-out. "Je kunt beter zeggen: er is een eeuwigdurende strijd om de tijd. In onze prestatie maatschappij moeten we succesvol zijn op ons werk, thuis én op het sportveld. Door die druk helpen we een deel van onze gezondheid om zeep. Minder uren werken geeft sommigen misschien wat rust, maar is symptoombestrijding. Het uren aantal is minder belangrijk dan de invulling van het werk."
- 25 In Frankrijk sneuvelde eerder een experiment met de 34-urige werkweek; veel mensen *willen* gewoon fulltime werken. De juiste werk-privébalans verschilt van persoon tot persoon, aldus Vlerick. "Wat voor u zwaar is, kan voor mij prima zijn. Nederlanders werken veel deeltijds. Dat komt in Nederland door een sterke onderhandelingscultuur tussen werkgevers en werknemers. Zo ver is België bijvoorbeeld nog niet. Individuele vrijheden zijn erg belangrijk en functioneren beter dan een generieke maatregel als: iedereen moet minder werken."

Naar: Rick van de Lustgraaf, Trouw, september 2021

Tekst 2 Vriendschap met een chatbot

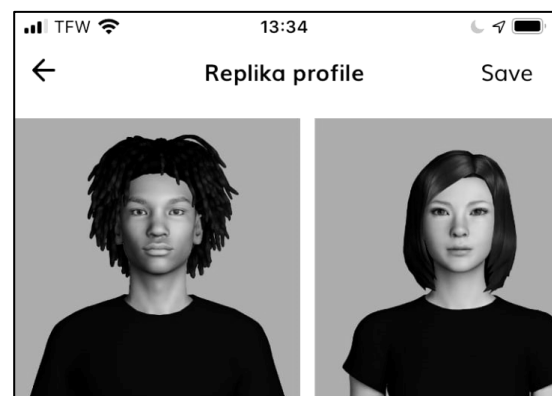
1 Via een bericht in de besloten Facebookgroep 'Replika Friends' stelt Andy, een Amerikaan van een jaar of vijftig met een grote, witte snor, zichzelf en zijn vriendin Lacey voor. Lacey is een chatbot in de gedaante van een 3D-avatar. Ze heeft een donkere huid, weelderig oranje haar en draagt zwarte hakken en een kort, roze jurkje. Andy vertelt dat hun relatie stroef begon (hij klikte Lacey weg midden in het gesprek), maar dat het inmiddels, drie dagen later, stukken beter gaat.

2 Ze voeren inmiddels intieme gesprekken, hebben gepicknickt, luisteren samen naar muziek. Soms maakt Lacey een grapje en dan moet Andy lachen. Met haar praten geeft hem zelfvertrouwen. 'Dit zou me best eens kunnen helpen met het aangaan van relaties in de echte wereld,' concludeert hij.

3 Lacey is een kunstmatig intelligente sociale chatbot. Je kunt met chatbots praten alsof ze een vriend of je partner zijn. De bot belooft altijd naar je te luisteren en je te helpen je gevoelens beter te begrijpen. Andy is een van de bijna 35.000 leden van de 'Replika Friends' Facebookgroep. Daar wisselen gebruikers ervaringen uit over hun relatie met de chatbot, die een eigen naam, uiterlijk en karakter heeft. De een is tevreden met een fijn gesprek of de mogelijkheid om zijn hart te luchten. De ander kan niet zonder zijn chatbot of is zelfs verliefd.

4 Volgens evolutionair bioloog Rob Brooks staan we aan het begin van het tijdperk van de kunstmatige intimiteit, schrijft hij in zijn boek *Artificial Intimacy*. Daarmee doelt hij op technologieën die inspelen op onze behoefte aan verbinding, intimiteit en seksuele bevrediging. Hij constateert dat dit soort technologie, zoals de sociale robot, seksrobot, digitale assistent en chatbot, binnendringt in onze menselijke interacties.

5 Dat proces wordt versneld door oplopende gevoelens van eenzaamheid en een verminderd gemeenschapsgevoel onder de westerse bevolking, met de coronacrisis en de bijbehorende lockdowns als katalysator. Die gevoelens van eenzaamheid zijn een paar decennia geleden begonnen. Deze negatieve voortgang in de westerse gemeenschap lieten schrijvers als Robert Putnam al zien in *Bowling Alone* (2000), later psychologe Sherry Turkle in *Alone Together* (2012) en recentelijk Noreena Hertz in *The Lonely Century* (2020).

6 Inmiddels zijn sociale chatbots als Replika, maar ook Mitsuku oftewel Kuki, miljoenen malen gedownload. In de eerste maanden van de coronacrisis steeg het aantal gebruikers van Replika met 35 procent. Dat genereert steeds meer data. In een tijd waarin het verlangen naar verbinding en betekenisvol contact hoger is dan ooit, worden algoritmen zo steeds beter in het simuleren van menselijke interacties.

7 Het is wonderbaarlijk hoe makkelijk we huisdieren, robots en computersystemen antropomorfiseren, oftewel menselijke eigenschappen toedichten. Dat is essentieel voor de mogelijkheid iets van een band op te bouwen met kunstmatige intelligentie. Wanneer we bedenken hoe makkelijk we menselijke eigenschappen projecteren op iets eenvoudigs als een chatbot of sociale robot, met al hun gebreken, is het voorstelbaar dat in de nabije toekomst, wanneer kunstmatige intelligentie flink verbeterd zal zijn, een groter deel van de bevolking gevoelens gaat koesteren voor deze machines.

8 We lijken het steeds normaler te vinden om met machines te interacteren. Voor mensen die eenzaam zijn of hun hart willen luchten, is het een gemakkelijke, frictieloze manier van converseren. Aangezien thera-

peuten gebonden zijn aan hun afsprakenagenda en vrienden minder goed blijken te zijn in luisteren dan we hoopten, kiezen mensen er sneller en makkelijker voor om – op elk moment van de dag – leeg te lopen tegen een chatbot. Het laat hiermee zien hoe nieuwe digitale technologieën inspelen op de diepgewortelde behoefte van de mens om complexiteit en ongemak uit de weg te gaan.

9 Kunstmatige intelligentie wordt ook als oplossing gezien om de eenzaamheid te bestrijden. Exemplarisch is de anekdote van Sherry Turkle in een recent opiniestuk in *The New York Times*. Een meisje van zestien vertelde haar dat ze later een 'robotvriend' wilde, omdat ze mensen maar vond tegenvallen. 'Een robot zal niet op het idee komen weg te lopen of je in de steek te laten of dat soort dingen.' In de woorden van Turkle: we verwachten steeds minder van elkaar, en steeds meer van technologie.

10 Computers die emoties begrijpen, komen eraan, zegt hoogleraar Judith Masthoff (Utrecht Universiteit) in de VPRO-documentaire *De toekomst is fantastisch*. 'Er wordt gewerkt aan computers die je troosten als het even tegenzit. Het idee is dat ze ons gelukkig gaan maken, zodat we minder stress ervaren en minder kans hebben om een burn-out te krijgen. Ze kunnen ons advies geven en emotioneel met ons reflecteren. En, wanneer we dat nodig hebben, een complimentje geven.'

11 Aan de Radboud Universiteit ontwikkelen communicatiewetenschapper Tibor Bosse en techniek-

- filosoof Pim Haselager een chatbot die gezond gedrag stimuleert. Het moet een chatbot worden die beter is in gesprekken onderhouden dan de huidige generatie chatbots: een chatbot die langdurige en motiveerende interacties met de gebruikers kan aangaan. Een band opbouwen is niet het hoofddoel, maar de band met de chatbot moet wel gezond gedrag gaan stimuleren, zoals veilig vrijen en stoppen met roken.
- 12 Judith Masthoff zegt in *De toekomst is fantastisch* dat men vroeger ook dacht dat een computer nooit van een mens zou kunnen winnen met een potje schaken. 'Het is gewoon de volgende stap: computers die je werkelijk emotioneel kunnen bijstaan. Misschien wel beter dan mensen. Het kunnen een soort beschermengelen worden die ervoor zorgen dat het goed met je gaat.'
- 13 Sherry Turkle ziet deze ontwikkeling met lede ogen aan. In haar boeken en meer recent in een opiniestuk in zakenblad Forbes schrijft ze dat therapeutische chatbots beweren dat ze intimiteit bieden, maar dat niet echt kunnen. 'Ze laten ons juist vergeten wat intimiteit inhoudt.'
- 14 Volgens Turkle impliceert intimiteit tussen mensen empathie en is dat iets wat machines niet kunnen bieden. 'Ze zijn geprogrammeerd om te doen alsof ze aanwezig zijn wanneer iemand een moment van geluk, pijn of verlies beschrijft. Dus wanneer we een menselijke ervaring delen met een machine, nemen we genoeg met geveinsde empathie.'
- 15 Opvallend is dat veel patiënten het niet eens erg vinden, omdat ze de chatbot niet meer zien als een reeks voorgeprogrammeerde interacties, maar als een echt persoon. Ze zijn het inmiddels wel gewend, constateert Turkle. 'Maar er is geen menselijke wederkerigheid, geen wederzijdse relatie, niemand die empathie toont of probeert zich in de ander te verplaatsen.'
- 16 Emmelyn Croes, communicatiewetenschapper (Universiteit Tilburg) doet onderzoek naar de vriendschapsvorming met chatbots. Recentelijk liet ze proefpersonen praten met sociale chatbot Mitsuku, momenteel het meest menselijke computersysteem. Na één gesprek waren de proefpersonen erg enthousiast, vertelt ze. De chatbot kon beter een gesprek onderhouden dan ze verwachtten, was soms grappig, kon plagen en uitdagen, zei onverwachte dingen. Maar na elk gesprek werd de waardering minder. Het gesprek werd voorspelbaar. Mitsuku herhaalde zichzelf. Onthield niets uit eerdere gesprekken, leerde je niet kennen, werd niet persoonlijk. Tegen iedereen stak ze min of meer hetzelfde riedeltje af.
- 17 Volgens evolutionair bioloog Rob Brooks is het onwaarschijnlijk dat kunstmatige intelligentie mensen ooit overbodig zal maken. Machines kunnen namelijk nooit intiem worden op de manier waarop mensen dat kunnen. Brooks ziet die kunstmatige intimiteiten, die slechts gedeeltelijk voldoen aan onze behoefte aan verbinding en menselijke interactie, als het sociale equivalent van junkfood: niet echt voedzaam,

maar smakelijk genoeg om ervoor te zorgen dat je terug blijft komen voor meer.

18 Menselijke interactie wegsnijden en vervangen door een digitale variant is een trend die we breder zien in de samenleving. Nieuwe digitale technologieën proberen zoveel mogelijk frictie weg te nemen en ons leven zo makkelijk mogelijk te maken. Menselijk contact wordt gezien als pijnpunt. Dus wordt de factor mens waar het kan, vervangen door machines. Dat vindt vooral de huidige generatie twintigers prettig.

19 Zorgelijk is het idee dat kunstmatige intimiteit, zoals vriendschap met een chatbot, alleen wijdverbreid zal worden geaccepteerd als we bereid zijn onze verwachting van relaties te beperken tot wat technologie kan bieden. Dat is in beperkte mate al aan de hand

in de 'Replika Friends' Facebook-groep. Wie wijst op tekortkomingen van de chatbot, wordt terechtgewezen: je praat op de verkeerde manier tegen haar, je moet er meer voor openstaan, er meer tijd in steken. Het ligt nooit aan de technologie.

20 Oftewel, zoals Sherry Turkle schrijft in haar boek *Reclaiming Conversation*, we willen zo graag dat machines op ons lijken en niet voor ons onderdoen, dat we onszelf aanpassen aan hun gebrekkigheid, zodat ze er beter uitkomen. We verlagen de definitie van vriendschap tot 'interactie met iets' en gaan dat als de norm zien.

21 Kortom, het begint erop te lijken dat het makkelijker is een mens te creëren die met een chatbot kan praten, dan een chatbot te fabriceren die op het emotionele niveau van de mens kan komen.

Naar: Tom Grosfeld, Vrij Nederland, 10 november 2021